

HALABUK JÓZSEF*

A hely- és technikatörténeti források kezeléséről és feldolgozásuk jellegéről

A tudomány körébe tartozónak elismert művekkel kívánok foglalkozni. (Nem érintem az ismeretterjesztő, a tudományos-fantasztikus, valamint az áltudományos munkákat.¹ Továbbá kizárólag a saját tudományos szakterületemre vonatkozó kutatói-tudományos megállapításokat veszem figyelembe.²)

A látszólag tudományos értékű, de a valóságban ilyen érdemekkel nem rendelkező könyvek megjelenésének számos oka ismert: a társadalom divatos kíváncsiságának üzleti háttérű kielégítése; tudatos hamisítás;³ a politikai elkötelezettség átlényegülése szaktudományos állásponttá;⁴ a személyes – világlátási, esztétikai, etikai – meggyőződés kellő alap nélkül általánosítása.⁵ A címben jelzett feldolgozási területeken az átlagos mértéknél is nagyobb a tudománytalanság veszélye.

A hely- és a technikatörténeti források feldolgozása esetén sokszor az adott témakör, folyamat egészének vizsgálatára utal a kutató által választott cím – a valóságban pedig csak egyetlen szakmai szempontból valósul meg ez a tevékenység. A (rész)szakterületi összefoglalóknak – az adott művek címében is jelzett – tudatos meghatározása hitelesebbé teszi az elvégzett vizsgálatokat. Az alkalmazott „tudósi szerénység” pedig esetleges későbbi tudományelméleti, -szemléleti vitáknak is elejét veheti.

A tudomány-, a technika-, illetve a helytörténeti művek szerzőitől nem várható el, hogy történeti és az egyes szakterületekre vonatkozó ismereteik mellett, további jó néhány szakmai kérdés-körben is elvégezzék a szükséges kutatásokat. A tudományos közélet és a mindenkori tudománypolitika közös feladata (lenne) a tudományos-történeti feldolgozások egymást kölcsönösen kiegészítő (olykor pedig egymással vitatkozó) műveinek életre keltése, eredményeinek közismertté tévése. A tanulmányok szerzőivel szemben támasztható elvárás, hogy tudatában legyenek munkásságuk irányultságának és ők maguk is hangot adjanak előadásaikban, cikkeikben, könyveikben a további kiegészítő, valamint szélesebb körű, általánosabb szintű kutatások, értékelések elvégzése szükségességének, ezek közismertsége kellő mértékű növelésének.

A tudománytörténet – ideértve az egyes szakterületek, mint matematikatörténet, vagy a mérnöki alkotások története – művelőinek bizonyos értelemben szélesebb tudományos körben kell kutatniuk, mint az általuk vizsgált személyiségnek: nekik ugyanis a „mit” alkotott kérdésen kívül a „miért” felvetést is meg kell fogalmazniuk. (Egyetlen példa: Gauss magatartása a nem euklideszi

* Kandó Kálmán Műszaki Főiskola Tanárképző Tanszék, 1084 Budapest, Tavaszmező u. 17.

geometria vonatkozásában nem érthető *Kant* és *Hegel* filozófiai tételeinek ismerete nélkül.) Kézenfekvő elvárás e művekkel szemben, hogy minden olvasójuk számára egyértelműen felfogható legyen: mi az az ismeretmennyiség, amellyel a méltatott alkotó (a bemutatott alkotás létrehozója) maga rendelkezett, és mi az a mennyiség, amelyet a tudományos-történeti feldolgozás adott hozzá.

A tudománytörténet – tapasztalatom szerint – általában eléggé elhanyagolt területe az egyes történeti-elemző-értékelő művekben fellelhető kutatás- és bemutatás-módszertani megállapítások vizsgálata. A kimondottan módszertani ihletésű alkotásokon kívül az előbb említett művekben is akadnak olyan elvi megállapítások – az adott feladat példaértékű megoldása mellett – amelyek kodifikálása fontos tudományos feladat lenne.⁶ Az olvasmányélményeim alapján állíthatom, hogy a magyar tudománytörténeti művek ebből a szempontból tekintve is jelentős mennyiségű és kiemelkedő színvonalú hozzájárulást nyújtottak (nyújtanak napjainkban is) az egyetemes tudományosságnak.

A nemzeti büszkeségünk azonban egyáltalán nem lehet e vonatkozásban (sem) határtalan. A magyar szaktörténetírás területén ugyanis szép számmal akadnak olyan feldolgozandó ismeretsávok, amelyek jó néhány külföldi országban már szinte túlzottan is érintetteknek tűnhetnek. (Álljon itt az urbanisztika területéről két jellegzetes példa! Az első: hazánkban alig van átfogó jellegű, általános igényű feldolgozás a nagyvárosokat körülölelő elő-, illetve külvárosok mibenlétéről. A főváros vonatkozásában – ha ez egyáltalán még lehetséges – még áldatlanabb a feldolgozás helyzete. A második példánk valamennyire összefügg az elsővel: Az hausmannizmusnak Európán túllépő vizsgálata meglehetősen közismert a szélesebb közvélemény előtt is. Magyarországon a főváros és több más település sorsának alakulásába szolt bele meghatározó módon s mértékig az urbanizációnak ez az áramlata. De a hazai településtudományi és társadalomtörténeti, valamint építészettörténeti szakemberek számára azonban mintha nem is létezne ez a kérdés... Általánosságban igaz, hogy a vizsgálati alap kényszerű hiánya, ami zaklatott történelmű hazánkra több esetben is jellemző, az oka az egyes tudomány-, technika- és helytörténeti feldolgozások elmaradásának, az európai kapcsolódási pontok feltárása hiányának. Általánosságban igaz, de éppen maga a nívós tudományos cselekvés bizonyítja e „keret” egyre szűkülő voltát. A történeti sors forráspusztító hatásait, egyes időszakokban megjelent erőszakos forrásrombolások következményeit azonban szívós s szakszerű kutatással számottevő mértékig mérsékelni vagyunk (lennénk) képesek.

Magyarország történeti sorsának alakulása különösen fontos szerephez juttatta a történeti rekonstrukció módszerét. Gyakran csak egyes maradványokból, utaló forrásokból, analógiák nyomán megszületett következtetések révén tudunk valamiféle képet alkotni az egyes korábbi hazai fejlesztésekről, teljesítményekről, alkotásokról, gyártmányokról, alkalmazott eljárasmódokról, valamint ezek szakszerű dokumentálásáról, közismertető bemutatási törekvéseiről. A honi tudományosság körében régebben is eredményesen alkalmazott módszer napjainkban (visszatérőleg) egyes esetekben a sohasem volt múltteremtés eszközévé is silányodhat – egyes (legjobb esetben) lelkes autodidakta szerzők – olykor sokszázoldalas – firkálmányai révén. Amíg a magyar művek – ritka kivételektől eltekintve – eléggé szűk szakmai, érdeklődői körökben válnak ismertté, addig az ezeknél sokszor jóval gyengébb színvonalú, de szebb küllemű külhoniak azoknál nagyobb közönségsikert aratnak. Nemcsak módszertani a szerkesztési kérdés jórészükkel kapcsolatban: a magyar, magyarországi kreativitás eredményei milyen szinten és összefüggésrendszerben szerepelnek bennük – ha egyáltalán említés történik róluk? (Egészen sajátos megközelítést kívánó elemzési kérdés például a külföldön élő, alkotó magyarok munkásságának áttekintése. Gondoljunk csak egyes hazai és külföldi lexikonok, kézikönyvek ismertetéseire Nobel-díjasaink életútjai kapcsán.)

Az előbbieken érintett szakterületek egyetemes fejlődése mellett az egyes – így a magyar – nemzeti elemek mibenléte az adott történetkutatói és -írói magatartásoknak megkülönböztetetten fontos összetevője. Az egyes szakmai (hivatási) területeken nyújtott, nemzetközi mértékkel mérten is kimagasló teljesítmények önmagukban még nem tartoznak – kizárólag nívójuk következtében – a nemzeti sajátosságok közé. Viszont az is igaz, hogy az e téren tapasztalt megnyilvánulások közel sem minden esetben illeszkednek az előbbiek sorába. Az egyes sajátos vonások lényegét elsősorban nem a világhírességük adja, hanem az, hogy az adott fejlődési sávon, egységen belül megteste-

sült szerepük, hatásuk, jelentőségük be tudja-e tölteni a tőle elvárható szerepet. Így ezek az alkotóelemek a teljesítményi színvonaluk és az általuk betöltött sajátos szerepköreik révén illeszkednek az emberi kreativitás univerzális egységébe. A nemzeti sajátosságok átlagnál fokozottabb mértékű megismerése nyilvánvalóan az egyes nemzeti tevékenységi körökbe tartozó kötelezettség mind elméleti megalapozottsága, mind gyakorlati megismerhetősége következtében. A tudományos (történeti) teljesítmények univerzális voltát a polgári társadalmak szintjén – egy bizonyos megközelítéssel élve – éppen a nemzeti sajátosságok összegeződése biztosítja.

A tudományművelés – a mi szűkebben vett területünkön is – megköveteli a tudomásulvétel-nél sokkal kreatívabb szakemberi magatartást. A feltárt anyag értékét elsősorban nem a kultúrtörténeti jelentősége adja. A múlt elemeinek valóságűsége és általánosabb keretű felfoghatóságra való törekvéstől áthatott jellegű ábrázolása segíti a mindenkori jelen feladatainak eredményesebb megoldását, a jövő tervezhetőbbé válását. Az általános- és a szakképzés színvonalának emelkedése egyszerre szolgál kellő alapul és feszítő erejű elvárásként a hely-, a tudomány- és a technikatörténeti kutatások, bemutatások, értékelések fokozottabb tudatos s akaratlagos érvényesüléséhez. A folyamat azonban nem automatizmus, már csak azért sem, mivel kutatók, szaktörténészek is szükségesek a tevékenységek műveléséhez!

JEGYZETEK

- ¹ Tesszük ezt még akkor is, ha például egyáltalán nem véletlen műve, hogy a magyar olvasóközönség számára *Jules Verne* nem volt más, mint *Verne Gyula*. Tudjuk azt is, hogy nem egy fiatalember választotta éppen az ő művei hatására is a mérnöki pályát.
- ² Ismeretes Darwin híres-hírhedt véleménye az ír népről.
- ³ Vö.: A tudományok története a Szovjetunióban. A Szovjetunió Tudományos Akadémiáján tartott előadások a műszaki, a mezőgazdasági és a természettudományok történetéből. Fennállása 225. évfordulójára közreadta a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, MTA, Budapest, 1950.; *N. V. Turbin: Öröklétan és nemesítés alapjai, agrártudományi egyetemi tankönyv*, Budapest, 1952.
- ⁴ Világnézetileg elkötelezett, de tudománytörténeti szempontból értékes alkotások: *J. D. Bernal, Tudomány és történelem*, Budapest, 1963.
- ⁵ *Fülep Lajos* műveiben sorozatosan igen elfogultan jellemezte az újkori Budapestet mint várostestet.
- ⁶ *Rómer F.: A régi Pest*, Budapest, 1873, 30; *Erdei F.: Egy különös falukutatás története*, in: *Településpolitikai, közigazgatás, urbanizáció*, Budapest, 1977, 13–38.